

TERMÉS

Szolnok, a „kétszeres” megyeszékhely, avagy a település közigazgatási létének évszázadai¹

Napjainkban természetesnek tűnik, hogy egy megyeszékhely egyúttal megyei jogú város is, vagyis a közigazgatási státusz megfelel a települési státusznak. De nem volt ez mindig így. A megyerendszer mintegy ezredéves fönnállása alatt ugyanis egy valóságos fejlődési folyamatnak lehetünk szemtanúi, mely napjainkra kétségkívül nyugvópontra jutott. Az is kétségtelen, hogy a fejlődés útja nem volt mindig lineáris. Az egyik legjobb példa ennek illusztrálására Szolnok, hiszen létét vármegyeszékhelyként kezdte, noha kezdetben csupán királyi falubirtokként tartották számon. A későbbi századok során vármegyeszékhelyi rangját elveszítette, miközben különleges státuszú településsé, ún. királyi mezővárossá emelkedett. Közben, a török hódítók szandzsákszékhelyé tették. Majd ezt követően, a XIX. század utolsó harmadában egyszerű község lett, hogy innen íveljen föl közigazgatási státusza ismét egészen a vármegyeszékhelyi rangig. Tanulmányunkban ezt a folyamatot igyekszünk elsőként nagyvonalakban fölvezetni, kitérve Szolnok közigazgatási és települési viszonyainak szüntelen változásaira is.

* * *

Szolnok történetével kapcsolatban a garamszentbenedeki apátsági oklevél (1075) előtti időszakból csupán helytálló feltételezéseink vannak. Egészen a török hódoltság koráig bizonytalan a település lakosság száma is, főként, ha tekintetbe vesszük: az első, mai értelemben vett népszámlálás csak a XVIII. század végén történt meg. Ennek megfelelően nem lehet következtetéseket levonni a nemzetiégi folytonosság helyzetére vonatkozóan sem.²

Az bizonyos, hogy I. (Szent) István (1000/1001–1038) tette vármegyeszékhelyé Szolnokot, melynek települési státusza ettől kezdve királyi falubirtok (*possessio*), majd 1422-től királyi mezőváros (*oppidum*). Közben Szolnok 1406 és 1569 között nemesi vármegyeszékhely volt,³ s többek között 1537-től birtokolta az a Werbőczy István ítélmester is,⁴ aki az 1514-es Dózsa-féle parasztlázadás után megírta, s kiadta a nemesi jogok alapidokumentumának tekinthető ún. *Hármaskönyvet* (*Tripartitum*, 1519). Az általunk ismert első nemesi közgyűlésre Szolnokon ugyancsak 1406-ban került sor.⁵

Szolnok vármegyét föltehetően 1018 és 1038 között szervezték meg.⁶ Akkori területe azonban nem mérhető a mai megye területéhez, ugyanis egészen Erdély szívéig, a dési sóbányáig elnyúló, tehát hatalmas összefüggő közigazgatási egységről van szó. A terület egyben tartásának célja nyilvánvalóan a Dést a meszesi Kapun át Szolnokkal összekötő sószállító szárazföldi útvonal egységes föltételekkel történő biztosítása volt. Nyilvánvalóan már Zounok ispán hatalma is kiterjedt Észak-Erdélyre is. Ennek fényében nem véletlen az sem, hogy a mindenkori szolnoki ispán az Árpád-korban egyúttal gyakran volt az erdélyi területek király által kinevezett főtisztviselője, vagyis erdélyi vajda is. Mivel aztán Magyarországon a só kitermelése és forgalomba hozatala is királyi monopólium volt, az uralkodó sóvágói által kitermelt sót a királyi *sathosok* szállították Désről szárazföldi úton Szolnokig, illetve Tordáról a Maros folyón, vízi úton le egészen Szegedig, hogy aztán ott az ispánok irányításával osszák és juttassák el a

¹ Azonos címmel elhangzott a szerző *Érdekes Szolnok* című tízrészes városismereti sorozatának második előadásaként a szolnoki Verseghy Ferenc Megyei Könyvtárban 2012. október 19-én.

² Oklevelek és iratok Szolnok város történetéből 1075–1685. Összegejt. és ford.: *Benedek Gyula*. Szolnok, 2007. 8.

³ Oklevelek és iratok, 7–8.

⁴ Oklevelek és iratok, 126–129.

⁵ Oklevelek és iratok, 38.

⁶ *Györffy György*: István király és műve. Bp., 1983. 331.

váras és vásáros helyekre.⁷ Azt, hogy a szolnoki ispán hatalma nagyobb volt, mint ugyanilyen tisztséget betöltő társaié, az *Altaichi Évkönyv* is megerősíti. A történeti munkában a szolnoki ispánt *princeps*ként említik, és hozzáteszik: négy püspök mellett ő volt a világi vezetője az I. András magyar király (1046–1060) elé járuló hódoló küldöttségnek.⁸

Zounok ispán vármegyei tevékenységére vonatkozó dokumentum azonban *nem* maradt fenn. Csúpan annyi bizonyos, hogy Zounok ispán az 1046-os Vata-féle pogányházadásnak esett áldozatául, mégpedig a Duna folyón, a pesti rév mellett, miután társaival együtt Szent Gellért és a többi püspök segítségére sietett mint a királysághoz hű főtisztviselő.⁹ Ezért közvetlen forrás hiányában közvetett adatokkal igyekszünk bemutatni a korabeli országos, illetve helyi viszonyokat. Ehhez pedig szilárd alapul Szent István törvényeit használjuk, mely kiállta az idők próbáját – maga a szent istváni megerendés is kisebb-nagyobb módosításokkal ma is működik.

Lássuk tehát, általánosságban mit mond a vármegyével és annak első számú vezetőjével, az ispánnal (*comes*) kapcsolatban Szent István ún. I. törvénykönyve (1001 körül).

A világi hatalom képviselőinek, az ispánoknak és a bírácoknak együtt kellett működniük az egyházi előjárókkal minden közös ügyben (II.). Azt az előírást, hogy minden ember – „*kivéve, akik a tüzet őrzik*” – vasárnaponként menjen templomba, a papnak és az ispánnak ugyancsak közösen kellett betartatnia, s szükség esetén szankcionálnia (VIII. és IX.).

Alább a szívfolt kedvéért további két rendelkezést szó szerint idézünk:

„*XV. Azokról, kik feleségüket ölik meg*

Ha valaki az ispánok közül megkeményedve szívében... felesége meggyilkolásával szennyezne be lelkét, a királyi tanács határozata szerint 50 tinóval engesztelje ki az asszony rokonságát, és bőjtöljön a kánonok rendelkezése szerint. Ha pedig vitéz... esik ugyanebbe a bűnbe, ...fizessen a rokonságnak 10 tinót, és bőjtöljön...

XXXV. A házak megrohanásáról

*...ha valaki az ispánok közül... annyira nyakas lenne, hogy másvalakit otthonában keres halálra, és hogy javait elpusztítsa, ha az úr otthon van és azzal megví vagy azt megöli, bűnhődjék a kardrántásról hozott törvény¹⁰ szerint. Ha pedig az ispán ott elesik, kárpótlás nélkül feküdjék. Ha pedig nem maga támad, hanem vitézeit küldi, 100 tinót adjon kárpótlásul a támadásért...*¹¹

Szent István szeretett fiának, s kijelölt utódjának, Imre hercegnek szóló intelmeiben (1020 körül) a következőket olvashatjuk:

„*IV. A főemberek és vitézek tiszteletéről*

*Az uradalom negyedik része a főemberek, ispánok, vitézek hűsége, erőssége, serénysége, szívessége és bizalma. Mert ők országod védőfalai, a gyengék oltalmazói, az ellenség pusztítói, a határok gyarapítói. Legyenek ők, fiam, atyáid és testvéreid, közülük bizony senkit se hajts szolgaságba, senkit se nevez szolgának...*¹²

Szent István II. törvénykönyvében (1030–1038 között) pedig a következő rendelkezések szerepelnek: a királyi birtokadomány apáról fiúra száll – „*kivéve azt, ami a püspökséghez vagy az ispánsághoz tartozik*” (II.). Aztán:

„*VIII. A király kielégítéséről*

Ha valaki az ispánok közül a király részét elsikkasztja, adja vissza, amit sikkasztott, és kétannyival tegye jóvá.” S ehhez még később hozzáteszi:

„*X. Az ispán erőszakoskodásáról*

Ha valaki az ispánok közül valami ürüggyel igazságtalanul elvesz valamit vitézeitől, adja vissza, és azon felül a magáéból ugyanannyit.”

⁷ Györffy i. m. 171, 176 és 340.

⁸ Györffy i. m. 331.

⁹ Szent Gellért csanádi püspök nagy legendájában a következőt olvashatjuk: „*Szónok ispánt is a többiekkel – Benéta kivételével – és a püspök háznépével megölték.*” In: Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból I. Összeáll. és szerk.: Érszegi Géza. Bp., 2001. 85.

¹⁰ A gyilkos kardrántónak a XVI. cikk értelmében ugyanazon kard által kellett meghalnia. (Ezzel gyakorlatilag megegyezik a II. törvénykönyv XII. rendelkezése, miszerint: „*Ha valaki karddal embert öl, ugyanazon kard által vesszen el.*”)

¹¹ Szent István törvényeinek XII. századi kézirata az Admonti kódexben. Bp., 1988. 73, 75, 77 és 84.

¹² Árpád-kori legendák és intelmek, 51.

Az utóbbi rendelkezés már nem általánosságban beszél, hanem igazán emberi, ha nem is emberséges vezetői magatartásra utal.

Természetesen van olyan rendelkezés is, amely az ispánt védi a szerviensek rosszindulatú gyanúsításaival, rágalmozásaival szemben. A szerviensek ilyen esetben „legyen adósa ispánjának tíz arany penzával” (IX.).¹³

S ha már szóba került, nézzük meg a korabeli vármegyeszékhely tisztikarának, egyszersmind társadalmának további tagjait és tevékenységét is. Eszerint az ispán mellett – akit maga a király nevezett ki a vármegye élére, s aki a megye jövedelmeinek egyharmad részét kapta szolgálataiért – ott találjuk a szervienseket, vagyis királyi vitézeket, tisztségviselőket, akik a várjobbágyokhoz (miles vagy iobagio castri) hasonlóan közvetve a király, közvetlenül annak helyi képviselője, az ispán szolgálatában állottak. Ám ezek nem „klasszikus” értelemben vett jobbágyok voltak, hanem a királyi hatalom közvetlen segítői, támogatói.¹⁴ Mivel aztán a királyi birtokadományozások kapcsán a szerviensekből, s a várjobbágyok egy részéből nemesi rangú társadalmi réteg lett, ezen nemesek szolgálatában álló személyeket „egyszerű” jobbágyoknak kezdték nevezni – az addig használatos szolga szó helyett.

A II. András (1205–1235) által 1222-ben a szerviensek, a megszülető nemesség jogainak érdekében kiadott Aranybulla is tartalmaz ispánokkal, illetve ispánsággal kapcsolatos rendelkezéseket. Ezek közül a legfontosabbakat az érdekesség kedvéért szó szerint idézzük:

5. *„A megyei igazságszolgáltatás szabályozása*

a) *A megyei ispánok a szerviensek birtokai felett ne ítéelkezzenek, csak pénz- és tized ügyekben...*

13. *A királyi főtisztviselők hatalmaskodásai ellen*

A [vár]jobbágyok úgy kövessék a [királyi] udvart vagy utazzanak bármerre, hogy a szegényeket el ne nyomják, se ki ne fosszák.

14. *A hatalmaskodó ispánok büntetéséről*

Ha valamely ispán nem viseli magát tisztességesen, ispáni tisztéhez méltóan, vagy a várához tartozó népek [birtokait] feldúlja, ha ez rábizonyul, az egész ország színe előtt csúfosan fosszák meg tisztességétől, és az elvett dolgokat adja vissza.

19. *A várjobbágyok és a telepesvendégek jogainak tiszteletben tartásáról*

a) *A várjobbágyokat a szent királytól [vagyis Szent Istvántól] rendelt szabadságban kell megtartani.*

29. *A királyi és az ispáni jövedelmek elhatárolása*

a) *Az ispánok csupán ispáni tisztük jövedelmével éljenek...*¹⁵

A fent említett hatalmas területű Szolnok vármegye még később, a tatárjárás utáni évtizedekben szakadt szét több kisebb, nagyjából a mai nagyságú vármegyére – az újonnan megalakuló megyék nevében megőrizvén az eredeti vármegye nevét, ahonnan kiszakadtak. Így Erélyben Dés körül alakult ki Belső-Szolnok, aztán kelet felé haladva Közép-Szolnok, s végül, de nem utolsó sorban az Alföldön Szolnok néven a nagyjából a mai megye területének megfelelő vármegye.¹⁶ Ez utóbbi az 1241/42-es tatárjárás kapcsán történő változások után visszamaradt terület neve változik értelemszerűen Külső-Szolnokra. A szétválás után az új vármegyék igazgatását a XV. századra az alispánok vették át.¹⁷

A vármegyeszékhely közigazgatási státuszát és főntebb vázolt társadalmi berendezkedését Szolnok nemcsak az Árpád-kor folyamán örizte meg, hanem egészen a török hódoltság koráig. A különbség a közben eltelt mintegy ötszáz esztendőben a vármegye területének nagyságrendbeli változása volt. Hiszen IV. Béla uralkodása idején (1235–1270), a főntebb említett tatárjárással összefüggésben, a megye területére először időlegesen a kunok, majd állandó jelleggel a kunok és a jászok telepedtek be. Ezek a népcsoportok aztán különböző kiváltságokat kaptak a királytól – pl. önálló területi öngazgatást –, ezzel településterületük mintegy kiszakadt Szolnok vármegyéből. A hajdani megye végül mintegy harmadára zsugorodott össze, s már a XIII. század végétől Külső-Szolnok vármegye (1300-ban: Comitatus de Zonuk exteriori) néven kezdték emlegetni.¹⁸

¹³ Szent István törvényei, 84 és 86.

¹⁴ Közéjük tartozott pl. a száznagy (centurio) és a tizedes (decurio) is. In: Györfly i. m. 205.

¹⁵ Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához I. rész. 1000-tól 1526-ig. Szerk.: Lederer Emma. Bp., 1964. 69, 70, 71 és 72.

¹⁶ Hóman Bálint: Magyar történet I. kötet. Bp., 1941. 564.

¹⁷ Adatok Szolnok megye történetéből. II. kötet. Szolnok, 1989. 238.

¹⁸ Adatok Szolnok megye történetéből. I. kötet. Szolnok, 1980. 21.

Károly Róbert (1308–1342) trónra kerülésének hajnalán, a tartományúri hatalom tetőpontján Szolnok vármegye ispáni méltóságát is a Borsa-család viselte,¹⁹ melynek hatalma a tiszántúli területek északi részére terjedt ki. 1308-ban, a pesti országos gyűlés jegyzőkönyvének tanúsága szerint viszont már a Kán nembeli Lászlót találjuk a szolnoki ispáni és egyúttal az erdélyi vajdai tisztségben.²⁰ Aztán, 1321-ben ugyanezeket a tisztségeket Debreceni Dózsa töltötte be, akit két évvel korábban az uralkodó adománylevéllel is kitüntetett a tartományurak ellen vívott sikeres harcokért.²¹ S három évvel későbből van még egy okleveles adatunk: 1324-ben a szolnoki ispáni és erdélyi vajdai tisztséget – az éppen ezzel egy időben visszaállított vajdai bíraskodási jogkörrel együtt – egy személyben az a Kácsik nembeli Tamás töltötte be, akiben a Szécsényi-család őst tisztelhetjük.²² Tamás egyébként több mint két évtizeden keresztül viselte a fent említett két tiszteket, mégpedig 1321 és 1342 között.²³

Külső-Szolnok vármegye első két alispánjával 1407-ben találkozhatunk. Pázmándi János és Lépes Lóránd mesterek mellett a közigazgatásban két szolgabíró is működött.²⁴ A szolgabírák ilyen alacsony száma bizonyítja a vármegye területének kicsinségét. 1464-ben azonban csak egyetlen alispán – név szerint Kelecsényi György – tevékenykedett a megyében a két szolgabíró mellett.²⁵ 1500-ban pedig az alispán neve Gyalui Vas László volt.²⁶

Közben, az 1422. évben Luxemburgi Zsigmond uralkodó (1387–1437) által kiadott, s később több magyar király, 1513-ban II. (Jagelló) Ulászló (1490–1516), majd 1527-ben Szapolyai János (1526–1540)²⁷ által is megerősített oklevél, melyet csupán Gorove László 1821. évi leírásából²⁸ ismerjük, nemcsak kiváltságokat tartalmazott, hanem segítségével a maga valóságában élénk társadalmi körök a polgárok (*cives*), majd a szabad költözködési joggal bíró jobbágyok (*hospites*), s végül a betelepültek (*inhabitatores*) jól elkülönült társadalmi csoportja.²⁹ Ugyanakkor Luxemburgi Zsigmond Brankovics Györgynek ajándékozta délvidéki váraiért cserébe Szolnokot is, de ez nem törte meg a település fejlődését. Később Szolnok földesura is a törökverő Hunyadi János lett (1446 és 1453 között kormányzó). 1513-ban II. Ulászló a Pálóczi-családnak adományozta a birtokot. Szolnok 1526 előtti utolsó birtokosa Pálóczi Antal volt, aki a mohácsi csatában vesztette életét.

Szolnok a Pálóczi-család kezéről Kun Gotthard budai várnagy birtokába jutott Szapolyai János adománya révén. Az ún. kettős királyválasztás miatt a várat a másik magyar uralkodó, I. (Habsburg) Ferdinánd (1526–1564) ugyanebben az időben saját híveinek, név szerint Félegy-házi Miklósnak, majd pedig devescseri Chronon Andrásnak, végül Perényi Miklósnak adományozta. Kun Gotthard halála után – ahogyan főtebb már utaltunk rá – Werbőczy István kapta meg a várost, de ezt a birtokadományt Perényi Péter javára I. Ferdinánd 1540-ben megsemmisítette. 1560-ban az egri káptalan Parlaghy Györgyöt és a Horváth testvéreket iktatta be Szolnok birtokába, 1568-ban Miksa király (1564–1576) pedig Dombai Anna leányát, Henyey Margitot, Werbőczy unokáját helyezte vissza városi birtokjogába.

A mohácsi véstől tehát kettős adományozás folyt, vagyis mindkét király igényt tartott Szolnokra, s a törökök által elfoglalt birtokot is továbbadományozták párthíveiknek.³⁰ Közben, 1538-ban Szolnok Szapolyaitól vásártartási jogot is kapott.³¹ Természetesen azt is tudjuk, hogy a település határa egészen 1685-ig *kizárólag* a Zagyva és a Tisza folyó jobb partjára korlátozódott, határai Paládicsig,³² Abonyig (Pest megye), illetve Zagyvarékasig nyúltak.³³

¹⁹ *Hóman Bálint*: Magyar történet II. kötet. Bp., 1942. 54.

²⁰ Károly Róbert emlékezete. Vál., szerk., bev. és jegyz.: *Kristó Gyula és Makk Ferenc*. Bp., 1988. 80.

²¹ Károly Róbert emlékezete, 121–123.

²² Károly Róbert emlékezete, 134–135.

²³ Károly Róbert emlékezete, 38.

²⁴ Oklevelek és iratok, 40.

²⁵ Oklevelek és iratok, 67.

²⁶ Oklevelek és iratok, 84.

²⁷ Oklevelek és iratok, 102 és 122.

²⁸ *Gorove László*: A szolnoki vári viszontagságokhoz járuló toldalék. Tudományos Gyűjtemény 1821. évf. VIII. kötet, 45. és 48.

²⁹ Oklevelek és iratok, 41.

³⁰ Adatok II. 238–139.

³¹ Oklevelek és iratok, 130.

³² Paládics ma is ismert puszta, napjainkban Szolnok területén található, a város belterületétől délnyugatra, a Tisza jobb partján. In: Oklevelek és iratok, 29.

³³ Oklevelek és iratok, 7.

Miután 1552-ben a törökök elfoglalták Szolnok frissen újjáépített várát, s ezzel magát a várost is, 1569-től a megye neve Heves és Külső-Szolnok vármegyére (1580-ban: *Comitatum Heves et Zolnok Exterior*) módosult,³⁴ ami Heves és a hajdani Szolnok megye maradványának egy közigazgatási egységbe való egyesítését jelenti. Érdekes vonás, hogy a török közigazgatás is hasonlóképpen rendezkedett be. Miután korábban Szolnok a szegedi központú zászlókerület (*szandzsák*) csongrádi kerületéhez (*náhije*) tartozott, a vár elfoglalása után kulcsfontosságú váló Szolnok *szandzsákszékhely*, szultáni *khász* város lett. A szolnoki szandzsák kezdetben a budai *beglerbég (pasa)* irányítása alatt álló budai tartományhoz (*vilajet*),³⁵ majd az egri vár törökök által történő elfoglalása után, 1596-tól az egri vilajethez tartozott. Ekkor Szolnok veszített katonai jelentőségéből is, hiszen Eger lett a legfontosabb észak–északkeleti török végvár.³⁶

A török kori közigazgatást és társadalmi berendezkedést a következőképpen kell elképzelni. A szolnoki szandzsák élén a katonai és polgári főhatalmat egy személyben egyesítő *szandzsákbég* állt, aki ki nevezését a szultántól kapta. A szolnoki szandzsákbégek sorában kiemelkedett a hírhedten könyörtelen harcos és híresen hithű muzulmán *hidépitő Mahmud*.

A szandzsákbég katonai helyettese a *kajmakám*, polgári helyettese pedig a *kádi*, vagyis a bíró volt. A hierarchiában a szandzsákbég alatt állottak még az *alajbégek*, a hűbértartók *szpáhik* választott katonai vezetői. A *dizdár* pedig a várórség parancsnoka volt.³⁷ Ismerjük a szolnoki vár első török őrségét, valamint tagjainak jövedelmét is 1552/53-ból. Naponta a várparancsnok – név szerint Hüszsein Ali – 30, a helyettese 15, az írnok 12, a rajparancsnokok (*szerbölik*) 8, a legénység 7 *akcse* jövedelmet kapott. A dokumentum végén följegyezték: „Mindösszesen a szolnoki várban 924 egvén van, akik 334 622 *akcse* zsoldot kaptak.”³⁸ Néhány évvel később, az 1556/57-es évekre vonatkozó adatok is ránk maradtak. A zsoldjegyzékben immár a várparancsnok neve Hasszán volt, de zsoldja már csak 20, a helyettesé és az írnoké 12, a tizedekbe (*bölik*) osztott katonáké pedig fejenként 7–8 *akcse* volt. Az őrség létszáma ekkor 528 fő volt. Ezekből a zsoldjegyzékekből egyúttal élénk tárul a korabeli török várkatonaság fölépítése is: a várőrök mellett találjuk az élelmező katonákat (*müteferrika*), a tűzereket (*topcsi*), a nőtlen zsoldos gyalogságot (*azab*), a martalócokat (*martalosz*), valamint a zsoldos lovasságot (*ulufendzsik*).³⁹ 1561/62-re azonban tovább fogyott az őrség létszáma, amely már csak 388 főt számlált.⁴⁰

A török korban a város gazdasági bevételeinek két fő forrása volt: a tiszai átkelőhely (majd hidpénz), valamint a magyar lakosság feudális szolgáltatásai. Vagyis bizonyosan maradt az eredeti környékbeli lakosság családjai közül olyan, amelyik itt maradt. Hiszen a megszállás és a további hódító célú hadjáratok alkalmával nem menekülhet el mindenki. A török hódoltság idején pl. a Nagykunság számos települése pusztult és néptelenedett el, de hat túlélte a török időköt és mind a mai napig életképesnek bizonyult. A megye területéről elmenekülők egyébként észak vagy kelet felé, vagyis a Felvidéken a Habsburg uralom alatt álló Királyi Magyarország, illetve az Erdélyi fejedelemség területén kerestek menedéket, pl. Debrecenben vagy Nagyváradon.⁴¹

Meglepő módon már a szolnoki vár elfoglalása előtt, 1548-ban is készült Szolnokkal kapcsolatban török adóösszeírás (*defter*). Ennek egyszerűen az az oka, hogy bár a település ekkor még nem állt török megszállás alatt, de kétségkívül a törököknek is adózhattak lakói, mivel az a hódoltsági terület peremére esett. Újabb érdekes vonás, hogy az összeírott kapuadó nem a török államot illette meg, hanem a földesurat. Az irat tanúsága szerint az adófizetők (*hane*) száma ebben az időben 53 fő volt, akik fejenként ötven akcsét fizettek.⁴²

A már hódoltság kori, 1571. évi fejadó-összeírás tanúsága szerint Szolnokon 38 lakóház és templom is állott. A fejadó, más néven *harács* összege egyébként egy magyar forint volt, ami megfelelt ötven török akcsének. Ezt családfőnként kellett fizetni a szultáni kincstár javára.⁴³

³⁴ Adatok I. 21.

³⁵ A budai vilajet legnagyobb kiterjedésekor a szolnokin felül 17 szandzsákból állt. In: *Szekfü Gyula: Magyar történet III. kötet*. Bp., 1943. 413.

³⁶ Szolnok könyve. Fejezetek a város történelméből. Szolnok, 2010. 30. és 34.

³⁷ Szolnok könyve, 31.

³⁸ Oklevelek és iratok, 167. és 171.

³⁹ Oklevelek és iratok, 181.

⁴⁰ Oklevelek és iratok, 198.

⁴¹ Magyar történet III. 424.

⁴² Oklevelek és iratok, 141. és 143.

⁴³ Oklevelek és iratok, 207.

Az 1591. évi adóösszeírás⁴⁴ adatai szerint Szolnokon 12 magyar adófizető család élt, az általuk beszolgáltatott jövedelem nyolcezer akce volt. Ezenfelül a hídpénz és a hetivásár jövedelme mintegy 14 ezer akcét tett ki. Érdekes módon azonban a szandzsákszékhely tisztviselői által – különböző kisebb-nagyobb kihágások miatt – fizetett büntetéspénzek összege jóval magasabb volt: 25 ezer akce.⁴⁵ A törökök leleményességét bizonyítandó szandzsákszerte újabb és újabb adófajtákkal hozakodtak elő. Ezek aztán az állami fejadónál is több bevételt hoztak, s az egyszerűség kedvéért a harács-lajstromok szerint, kapuadó formájában vetették ki – azaz telkenként szedték őket. Ilyen volt pl. a Szolnokon és környékén házanként szedett *faszénadó*, melynek összege kerekén száz akce volt.⁴⁶ Az érdekesség kedvéért megemlítünk még néhány tételt a fent említett adóösszeírásból: *méhkasadó*, *menyasszonyadó*, jövedelem a vándorok adóiból (!) a fejadón kívül, s nem utolsósorban a vetésbe gázolt jószág bírságpénze (!), vagy éppenséggel a kóbor állat, szökött szolga és ezek kiváltási illetékéből származó jövedelem. Közben már 1569-ben megkezdtek a kettős adóztatás rendszerét, melynek során nemcsak a törökök, hanem a magyarok is szedtek adót.⁴⁷ Az is bizonyos, hogy a török és a magyar polgári lakosság keveredett egymással. Az 1696-tól a születési anyakönyvek olyan török lakosokról is megemlékeznek, akik nemcsak itt maradtak, hanem keresztény hitre is tértek.⁴⁸

Szolnok egyébként 1685-ben szabadult föl a 133 évig tartó török uralom alól. A főnebb említett ún. kettős megye Heves és Külső-Szolnok vármegye néven pedig a törökök kiűzése után is tovább élt. Ez az oka annak is, hogy számos dokumentum egészen 1876-ig a korabeli vármegye székhelyén, Eger levéltárában található és kutatható.

A török uralom alól történő fölszabadulás után a Szolnokon és környékén élő népességre is van adatunk. 1696-ban két nemest, hét telkes gazdát, tizenegy zsellért és öt itt időző szajoli halászt tartottak számon mint polgári lakosokat. Aztán 1712. december 15-én III. Károly királyhoz (1711–1740) fordultak a szolnoki jobbágyok, zsellérek és elnyerték három évre a robotmentességet, s egyéb kedvezményeket. Így kívánta a bécsi császári kincstár erősíteni a háborús években kárt szenvedett lakosokat. A város földjei a kincstári uradalomhoz tartoztak és jövedelmeik nem a város polgárait gyarapították, hanem a katonaság, a vám- és sötisztviselői kar fenntartását, s a Kamara hasznát szolgálták. 1713-ban 78 adófizető lakos szerepelt Szolnokon és összesen 330 $2/4$ *dica* egységet írtak össze.⁴⁹

A XVIII. század folyamán Szolnok kincstári uradalmi tisztartású székely lett. Közigazgatási értelemben alá tartozott Mezőtúr, Tiszaroff, Törökszentmiklós, Tenyőszögh, Fokoru és Tiszavarsány térsége. 1766-ban pedig a város a Buda–Debrecen–Kolozsvár útvonal egyik postaállomásának szerepében tűnik föl.⁵⁰ Közben a város lakossága állandóan növekedett, a település folyamatosan terjeszkedett és területét négy tizedre osztották. A Katonaváros egészen 1747-ig önálló közigazgatású városrész. Ekkor azonban megszüntették jogi különállását. 1702-től ugyanis az egész város fölsőbb szinten a budai Kamarai Tisztartóság főhatósága alá tartozott.⁵¹

Szolnok társadalmi és települési viszonyaira áttérve elmondható, hogy a XVIII. század első harmadában összeírt polgári lakosság magyar nevű. Német iparosok Mária Terézia uralkodása idején (1740–1780) telepedtek meg itt. Külön német városrész is kialakult, ami a magyar többség ellenére hosszú ideig sajátos jelleget ad a városnak. Az 1848 után Szolnokra járó osztrák festőművészek is inkább német ajkú polgári lakosokkal tarthattak fenn kapcsolatot. E festők témája azonban éppen a túlnyomó többségben élő magyar parasztnépesség élete és hagyományos tevékenysége volt.⁵² Közben folyamatosan magas volt a városban a jobbágyok és a zsellérek aránya. A német ajkú sötisztviselőknél, harmincadosokon (vámügyi tisztviselőknél) és a katonákon kívül ők alkották a legnépesebb társadalmi csoportot.⁵³

Szolnok város 1767. december 6-án kötött szerződése szerint földesúri, cenzus- és robotváltság címén 1200 forintot, a földesúri mellékhaszonvételekért, vagyis a korecmák, mézárszékek, sörfőző ház, malmok és a halászat jövedelmének bérlete fejében 2000 forintot, Ácspusztá és Szentiványpusztá ne-

⁴⁴ A dokumentum újabban közölve: Oklevelek és iratok, 223–225.

⁴⁵ Szolnok könyve, 32–33.

⁴⁶ Magyar történet III. 418.

⁴⁷ Szolnok könyve, 33.

⁴⁸ Adatok II. 235.

⁴⁹ Adatok II. 254.

⁵⁰ Szolnok, a Közép-Tiszavidék tájszervező centruma. Szerk. és előszó: Szurmay Ernő. Szolnok, 1975. 83.

⁵¹ Adatok II. 239.

⁵² Adatok II. 237.

⁵³ Adatok II. 254.

gyedrészéért ötszáz forintot, kilenced váltság címén háromszáz forintot, a tiszai vám váltságául pedig 2500, összesen 6500 forintot fizetett a kamarának. S habár Szolnok ez idő tájt Heves és Külső-Szolnok vármegye egyik legjelentősebb tiszai települése, központ jellege nem volt, sőt, népesebb volt nála a XVIII. század közepén Törökszentmiklós és Mezőtúr, s ez utóbbi népességszámát csak a XIX. század végén haladja meg Szolnok.⁵⁴ A település II. József-kori (1780–1790) összeírásában már 21 pap mellett 93 nemest (közéjük értették a tisztviselőket is), 101 polgárt (elsősorban iparosok voltak), 442 parasztot és 682 zsellért találunk.⁵⁵ Közben az eredetileg Szolnokhoz tartozó, de a középkorban elpusztult falvakat (Alcsi, Ácsi, Kovácsi, Szanda, Felsővársány) a XIX. század folyamán gyarapodó népesség tanyákkal telepítette be. A tanyás részek később Szolnokból kiváló, majd a városfejlődéssel ismét beolvadó településekké alakultak – az országos koncepciók irányelveinek megfelelően.⁵⁶

Közben Szolnok települési státusza általában továbbra is mezőváros volt, közigazgatási státusza szerint az 1848/49-es forradalom és szabadságharc fontos bázisa, az 1850-es években pedig az újjászervezett Külső-Szolnok vármegye közigazgatási és katonai központja.⁵⁷ Közben 1852-ben, a jobbágyfelszabadítás után a település lakóházainak számából elénk tárul a növekvő népesség és társadalom új képe. Ez idő szerint Szolnok 1917 háza közül 18 urasági, 597 telkes, 1247 zsellér, 3 zsidó zsellér, 7 lelkész- és tanítólak, 2 ún. megyei ház volt. Ezenfelül a városhoz tartozó Szandai- és Derzsigátpusztán 118, Alsóvársány- és Felsővársánypusztákon pedig 116 ház állott.⁵⁸ Aztán, 1861-ben, Heves és Külső-Szolnok vármegye újbóli egyesítésekor Szolnok települési státusza még város, s habár a település bevételei a megtorlás éveiben sem csökkentek, 1866-ban súlyos anyagi problémák miatt lemondott városi jogáról, s egyszerű községgé változott.⁵⁹ Azonban 1874-ben ismét a rendezett tanácsú városok sorában találjuk Szolnokot, nem utolsósorban azért, hogy versenybe szállhasson a күszöbön álló közigazgatási reform kapcsán a vármegyeszékhelyi rangért.

S mióta megyeszékhely ismét, immár *második* alkalommal Szolnok? 1876 óta, amikor is egy, a Szent Istvánéhoz mérhető közigazgatási reform keretében megszűntek a kiváltságos, önálló közigazgatású területek, s valamennyi terület beleolvadt az egységes vármegyrendszerbe. Így született meg Jász-Nagykun-Szolnok vármegye is. De hogyan válhatott Szolnok ismét megyeszékhellyé? Hallatlanul nagy viták, lobbik és áldozatok árán. S ki volt ennek a mozgatórugója? Nem más, mint Scheftsik István (1829–1900), a „város atyja”.⁶⁰

1873-ban a Karcag központú Kun vármegye terve, 1874-ben pedig a Jászberény központú Jász vármegye terve borzolta a szolnokiak kedélyeit.⁶¹ Közben persze a városatyák sem tétlenkedtek. Végül így született meg a Szolnok városi közgyűlés 38/1876. sz. határozata, melynek értelmében a város följánlotta a tulajdonában lévő, egyébként vállalkozóknak bérbe adott, s nem mellesleg jelentős bevételeket hozó Zöldfa fogadó telkét (több mint ezer négyszögölnyi területet a város szívében), ezen felül még harmincezer forintot, mely a korabeli viszonyok mellett igen jelentős összegnek számított, s ezt még megtoldották egy évi közmunkával.⁶² S mindezen áldozatokat hozta Szolnok azért, hogy itt épülhessen föl a megyeháza. A folyamatos politikai lobbik mellett kétségkívül ez az ajánlat bizonyult a legjobbnak, amivel Szolnok gyakorlatilag megsemmisítette versenytársai esélyét a vármegyeszékhelyi rang elnyerésére.

A megyeháza fölépítésével kapcsolatban kiírt országos pályázatra 17 jelíges pályamű érkezett,⁶³ melyek közül végül Benkő Károly (1837–1893) „*Megfogyva bár, de törve nem*” névre keresztelt, valamint Pártos Gyula (1845–1916) „*Az alkotmány védbástyája*”⁶⁴ című egygyé összegyűrt – pontosabban a Benkő-féle terv Pártoséhoz való közelítésével átalakított – építészeti elképzelést⁶⁵ fogadták el, és való-

⁵⁴ Adatok II. 239–241.

⁵⁵ Adatok II. 254.

⁵⁶ Adatok II. 237.

⁵⁷ Simon Béla: Szolnok a XXI. század күszöbén. Bp., 2002. 110.

⁵⁸ Adatok II. 255.

⁵⁹ Zounuk 24. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve. Szolnok, 2009. 148–149.

⁶⁰ Scheftsik István felvidéki származású gyógyszerész, tőkés nagyvállalkozó, aki Szolnok életének két sorsdöntő időszakában, 1876–1878 között és 1880–1883 között a város polgármestere volt. Nevéhez fűződik számos elemi iskola föllállítása, valamint a szolnoki megye- és a városháza építése is. In: Szolnok könyve, 111.

⁶¹ Zounuk 24. 145.

⁶² Zounuk 24. 156.

⁶³ Zounuk 25. Szolnok, 2010. 293.

⁶⁴ Zounuk 25. 297.

⁶⁵ Zounuk 25. 321.

síttatták meg. A székház építését fázisokra bontották. A kivitelezés munkálataival Puchner József építőmestert bízták meg. A munkálatokat 1877. október 29-én kezdték meg, s alig egy évvel később, 1878. november 2-án az új épület már készen is állt. Összesen 292 munkanapot vett igénybe az építkezés – nem számítva a téli leállási időszakot.⁶⁶ Az építkezés összköltsége elérte negyedmillió forintot.⁶⁷ A székház megépítése a dualizmus kori megyetörténet egyik legnagyobb, s tegyük hozzá nyomban: valóban sikeres építészeti és pénzügyi vállalkozásának számított.⁶⁸ Közben nemcsak százezer forint értékű székházépítési kötvényt bocsátott ki a város,⁶⁹ hanem 1878. május hó 22-én délután négy órakerítettek alkalmat az alapkövetétel ünnepségére. Alább a jeles alkalomról Sipos Orbán (1836–1926), Jász-Nagykun-Szolnok vármegye első alispánjának⁷⁰ valóban első kézből származó, „ízes” beszámolójának részletét közöljük: „... a megyeszékház alapkövének ünnepélyes letétele... igen szép számú és válogatott közönség jelenlétében tartatott meg. Jelen volt ott a megye központi tisztii kara, élükön a főispánnal, a járási szolgabírák s egyéb közegek, a közgyűlésre besereglett megyei biz. tagok közül igen sokan, továbbá Szolnok város tisztikara, derék polgármesterükkel. Ezenkívül képviselve volt [a] kir. járásbíró, az adófelügyelő, az illetékszabási, adó-, só-, dohány- és államépítészeti hivatal, a közép- és népiskolai közegek, kereskedők, iparosok, föld-mívelők és polgárok szép számmal. Legkevésbé volt képviselve a szép nem, kikről pedig tudjuk, hogy az ilyen ünnepélyeknek nemcsak díszei, de kedvelői is szoktak lenni.” A hosszúra nyúlt beszédeknek és pohárköszöntőknek végül egy zápor vetett véget.⁷¹

S habár maga az építkezés és a műszaki átadás nem ment zökkenőmentesen, elmondhatjuk, hogy Jász-Nagykun-Szolnok megye székháza nemcsak különlegesen szép és értékes épület, hanem egyúttal azon kevés középületek egyike az országban, amelyet eredetileg is megyeházának szántak.⁷²

A megyeháza fölépítése után, 1880-ban fogadták el a Szolnok város szervezeti fölépítésére vonatkozó szabályrendeletet. Ennek lényege, hogy az előljáróság áll a polgármesterből, három tanácsosból (közülük az egyik a városi kórház felügyelője), a fő- és aljegyzőből, a főkapitányból és két alkapitányból, az ügyészből, az árvaszéki ülnökből, a közgyűléstől, a város *pénztárnok*ából, számvevőjéből, ellenőrből, *levéltárnok*ából, azaz levéltári tisztviselőjéből, egy mérnökből, valamint egy orvosból. A szűkebb városi tanács élén is a polgármester állott, a tanácsnak pedig tagja volt a rendőrkapitány, a főjegyző, a főügyész, az orvos és további városi tanácsosok. A város alkalmazásában álló segédszemélyzet tagjai közül érdekességként megemlítjük a két lovas hadnagyot, a tíz gyaloghajdút, a város saját kézbesítőjét, a cigánybíró, a gypmestert, a két toronyórt, a temetőcsósz, valamint az orgonafújtatót.⁷³

A város életének dualizmus kori nyugalmát és töretlen fejlődését aztán az I. világháború és annak valamennyi következménye zavarta meg. 1919-ben, a Tanácsköztársaság kikiáltása után új hatalmi szervezet került a város élére. A tanácsválasztások után 1919. április végére megalakították az új közigazgatási szervezetet. Összesen hat szakosztályt hívtak életre: a politikai, a közgazdasági, a rendészeti, a népjóléti, a közéleti és a közművelődési szakosztályt. A szakosztályokon belül húsz alosztályt szerveztek. Az új közigazgatási szerv egyik fontos feladatának tartotta a Vörös Hadseregbe való toborzást.⁷⁴

Aztán a tanács hatalom végeztével a két világháború közötti időszak kimagasló vármegyei tisztviselője Alexander Imre volt, aki mintegy negyedszázadon át töltötte be Jász-Nagykun-Szolnok vármegye alispáni tisztét. 1944-ben, Magyarország német megszállásakor vonult nyugdíjba. Az ország egyik legjobb alispánjának tartották, aki mind a magas rangú, mind pedig az egyszerű emberekkel jól megértette magát.⁷⁵

⁶⁶ Zounuk 25. 373.

⁶⁷ Zounuk 25. 378.

⁶⁸ Zounuk 25. 385.

⁶⁹ Zounuk 25. 345.

⁷⁰ Sipos Orbán eredeti foglalkozása királyi tanácsos és tanfelügyelő volt. Ő dolgozta ki Jász-Nagykun-Szolnok vármegye első szabályrendeletét is. Nevét napjainkban megyei oktatási intézmény őrzi. Internetes forrás: <http://www.szakkeppo-szolnok.sulinet.hu/iskola.html> A letöltés dátuma: 2012. október 15.

⁷¹ Idézi: Zounuk 25. 371–372.

⁷² Zounuk 24. 140.

⁷³ Szolnok könyve, 104.

⁷⁴ Adatok II. 245–247.

⁷⁵ *Schefftsik György*: Jász-Nagykun-Szolnok vármegye múltja és jelene. Pécs, 1935. 176–177.

A város életének új korszakát a II. világháború utáni időszak jelentette. A háborús károok föltárása és az újjáépítési munkálatok megkezdése Zsemlye Ferenc kommunista párti polgármester nevéhez fűződik, aki a város első tisztségét a sorsdöntő 1945 és 1949 közötti években viselte. Ő külön szakembert bízott meg egy átfogó városfejlesztési terv kidolgozásával.⁷⁶ Aztán Szolnokon az első tanácsválasztáson 101 tanácstagot és 50 póttagot választottak meg. A 101 tanácstag közül 67 ipari munkás, 11 szegényparaszt és 4 középparaszt, 3 kisiparos, illetve kiskereskedő és 16 értelmiségi volt. A Szolnoki Városi Tanács alakuló ülését 1950. október 30-ra hívták össze.⁷⁷

Közben Szolnok város lakosság száma is dinamikusan fejlődött. Az 1850. évi 10 617 főhöz képest a vármegyeszékhelyé válás évében (1876) 15 847 lakost,⁷⁸ a trianoni békediktátum évében (1920) pedig már 31 065 lakost számlált a település. A II. világháború alatt a mintegy negyvenezer lakosú megyeszékhely lélekszáma a légítámadások következtében mintegy tizedére, kb. négyezer főre zsugorodott össze. Az 1960-as években haladta meg a város lakosság száma ismét a negyvenezer főt, majd 1970-re ez a szám is mintegy másfélszeresére, 63 467 főre nőtt. Végül, a rendszerváltozás időszakában (1990) volt a legnagyobb a város lakóinak száma, 78 328 fővel.⁷⁹ Azóta a település népessége ismét folyamatosan csökkenő tendenciát mutat, melynek oka a rendszerváltozás óta eltelt időszak gyökeres gazdasági és társadalmi változásaiban keresendő. 2012-ben Szolnok az ország tizedik legnépesebb városa, melynek mintegy 73–74 ezer lakosa van.

S habár időközben, 1949-ben a megye nevét egyszerűen, ha úgy tetszik, a Szent István-kori Szolnok megyére redukálták,⁸⁰ majd a rendszerváltozás után visszakapta történelmi tájegységeket is magában hordozó elnevezését, a város közigazgatási státuszát, a megyeszékhelyi rangot mindmáig őrzi, a rendszerváltozás után kapott települési státuszával, a megyei jogú városi ranggal együtt.

Kis Krisztián Bálint

A györkönyi bor és a pincefalu története

A Tolna megyei Györköny község a Dél-Mezőföld egyik jellegzetes települése. Első adatunk a helységről 1333-ból való, amikor pápai tizedszedők jártak a megyében. A helység a Hunyadiak korában hosszabb-rövidebb ideig *oppidum*, azaz mezőváros is volt. A török hódoltság kezdetén Györköny továbbra is őrizte korábbi pozícióját a környéken. Ebből az időből származnak az első ismereteink az itteni szőlő- és borkultúráról is. Györkönyben 1552-ben a musttized az összes adónak több mint egyharmadát tette ki, és a legtöbb volt a Simontornyai szandzsákban, tehát igen jelentős szőlőtermesztés folyt ekkor a területén. A hajdan virágzó középkori település azonban a XVII. század végére elpusztult.

A XVIII. század elején, 1718-tól kezdődően egy új, túlnyomórészt német eredetű népesség tette ismét lakhatóvá ezt a földet. Elsőként Moson megyéből és Sopron megyéből, a Fertő tó környékéről érkezett néhány magyar és német (Heidebauer) evangélikus család, majd az 1720-as években, nagyobb létszámban a németországi Hessen tartományból kivándorolt protestánsok csatlakoztak hozzájuk. Az újonnan betelepülők megtalálták a korábbi szőlőművelés nyomait is, és felújították ezt a tevékenységet. A hozzáértést otthonról hozták magukkal. A Heideboden (a mai Burgenland) területéről és kiváltképp a Rajna-vidékről hozott szőlőművelési kultúrának és borászati tudásnak a birtokában Györköny hamarosan ismét a környék egyik legfontosabb bortermő helyévé vált. Földesuruk, Meszlenyi János is kiemelkedően fontosnak tartotta a szőlőtermesztés ösztönzését. A györkönyiekkel 1722-ben kötött szerződésének második pontjában ez áll: „Az szőlőjükre is hét esztendei szabadságot engettem, az melly eltelvén, nona-val [kilenced] tartoznak, mint más helységekben.” A német telepesek XVIII. század eleji életmódját leginkább Bél Máttyás leírásából ismerhetjük meg. Munkájában többször is szól róluk. Dicséri szorgalmukat, amelynek eredményeképpen „olyan helyeken szüretelnek szőlőt, ahol néhány év előtt a szőlőnek hírét sem hallották”. Ennek a szorgos munkának az eredménye, hogy amíg 1730-ban még csak 10 akónyi adót kellett borból a györkönyieknek leadniuk, 1752-ben már 853 akót szolgáltatott be a falu.

⁷⁶ Szolnok könyve, 271 és 152.

⁷⁷ Adatok II. 253.

⁷⁸ Szolnok, 112.

⁷⁹ Szolnok népességének alakulása (fő) [1850–2011 – diagram]. Internetes forrás: <http://hu.wikipedia.org/wiki/Szolnok> A letöltés dátuma: 2012. október 19.

⁸⁰ Adatok I. 21.